

STUDIUL UNOR RESTURI FAUNISTICE GĂSITE PRIN SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN ORAȘUL BOTOȘANI, DATATE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XV (DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE)

AURELIA UNGURIANU, SERGIU HAIMOVICI

I

Municipiul Botoșani se găsește situat în așa numita Depresiune Dorohoi-Botoșani, drenată de râul Sitna, afluent al Jijiei. Zona aparține la „Câmpia” din nordul Moldovei, mai degrabă un platou ondulat ce alcătuiește formațiunea geografică denumită „Câmpia Jijiei superioare”. Ca structură geologică suntem în plin sarmațian, acoperit, în bună măsură, de aluviuni quaternare. Către vest, depresiunea este mărginită de colinele care trec de 300 m ale dealului Bour- Vorona, cumpăna de ape dintre bazinele Prutului și cel al Siretului; către est, dealuri joase despart depresiunea de zona „Câmpiei” propriu-zise a râului Jijia. Dealul Bour este și astăzi bine împădurit, dumbrava ajungând chiar până aproape de perimetrul actual al orașului.

Materialul osteologic a fost scos la iveală de către arheologul Eduard Setnic* care a făcut săpături la biserica „Sfântul Ioan”, pentru a evidenția eventualele temelii ale unui locaș anterior celui actual; cronologia s-a stabilit după ceramică și monede. Menționăm că biserica se găsește în cadrul perimetrului vechiului târg al Botoșanilor.

În deceniul nouă al secolului trecut, arheologii V. Spinei și Rodica Popovici, cercetând o întinsă necropolă de lângă cătunul Hudum, azi dispărut, din spre vestul orașului, au descoperit și câteva bordeie în care au fost găsite și puține resturi animaliere datate secolul XIV¹. Pentru orașul Botoșani și chiar județul cu același nume, în afara materialului de la Hudum, alte resturi faunistice medievale nu au fost studiate până acum, încât zona apare slab reprezentată în lucrarea voluminoasă a Luminiței Bejenaru, referitoare la arheozoologia evului mediu românesc². Iată de ce, deși materialul osteologic este în cantitate mică, ne-am hotărât să-l studiem și să-l publicăm, pentru a umple un gol cu privire la unele caracteristici ale economiei animaliere, din vremea strălucitei domnii a lui Ștefan cel Mare.

II

Resturile sunt în număr de doar 82 dintre care am reușit să determinăm, până la nivel de specie 79. Ele aparțin în totalitate mamiferelor (fragmentele nedeterminate provin de asemenea de la aceeași grupare) și se repartizează doar la patru specii, trei domestice și una sălbatică; acestea sunt în ordinea importanței: taurinele (*Bos taurus*), ovinele (*Ovis aries*), porcinele (*Sus domesticus*) – domestice – și o sălbăticiune – mistrețul (*Sus scrofa ferus*).

În cele ce urmează vom evidenția pentru fiecare specie în parte cele mai

* Mulțumim arheologului că ne-a dat spre studiu materialul osos.

¹ Sergiu Haimovici, *Studiul materialului paleofaunistic (secolul XIV) descoperit în cătunul Hudum, județul Botoșani*, în *Hierarsus*, IX, 1992, p. 229-234.

² Luminița Bejenaru, *Arheozoologia spațiului românesc medieval*, Iași, 2003.

semnificative resturi pentru a putea, pe baza lor, din punct de vedere morfoscopic și biometric, să reliefăm caracteristicile economiei animaliere.

Taurinele au 62 de fragmente, ele fiind singurele la care am găsit și resturi sub forma unor oase întregi, în special metapodale, de cea mai mare importanță, studiul lor dând la iveală foarte multe detalii :

- un fragment craniu neural cu partea posterioară a occipitalului și cu un condil – posibil o secțiune aproape sagitală pentru a scoate creierul;
- un fragment craniu facial cu porțiunea posterioară a palatului având sutura interpalatină încă deschisă – individ relativ tânăr;
- maxilar superior drept cu M^1 abia ieșit și cu Pd^3 mijlociu erodat – vârsta cam un an;
- un fragment de molar superior cu un cuspid neerodat – deci abia adult;
- un fragment de mandibulă, partea dreaptă a corpului având „in situ” pe P_2 care apare deloc erodat – ca vârstă, deci, abia matur;
- patru fragmente de mandibule reprezentate prin apofize coronoide, iar la două din ele și de condili, secționate transversal, sub acestea, arătând modul cum s-a desprins, după sacrificare, falca inferioară de restul capului; două din resturi sunt mai masive în raport de celelalte mai gracile;
- un rest de hioid;
- cinci resturi de coaste, dintre care una având capul secționat la circa doi centimetri, arătând că fragmentul a fost probabil legat de o vertebră dorsală, celelalte fiind însă reprezentate prin porțiuni distale ale acestora, demonstrând că la coșul pieptului s-au făcut secțiuni transversale ale lui;
- patru fragmente de corpi vertebrali probabil unul provenind de la o lombară și trei de la dorsale; la trei dintre ele se observă discul închis, aparținând deci unor indivizi de peste 4,5 ani;
- fragmente de la două scapulare, precis de la doi indivizi;
- două resturi de humerus, unul cu epifiza inferioară neepifizată, deci sub doi ani, și altul cu epifiza inferioară tăiată sagital, păstrându-se porțiunea medială; individ gracil;
- epifiza superioară a unui radius drept, tăiată sagital, existând porțiunea laterală;
- radius cu epifiza superioară și cubitusul sudat la ea, olecranul cubitusului tăiat către bază; lărgimea epifizei radiusului = 70mm;
- radius cu epifiza inferioară legată de cubitus - lărgimea epifizei inferioare = 57mm;
- fragment de metacarp cu lărgimea epifizei superioare = 57mm și altul cu epifiza inferioară neepifizată – deci sub 2.5 ani, relativ robust;
- trei fragmente de coxale aparținând la cel puțin doi indivizi;
- cap femural neepifizat, deci sub patru ani, cu urme de tăieturi;
- fragment de tibie cu epifiza inferioară tăiată sagital – gracilă;
- tibie fragmentată cu epifiza inferioară deteriorată de săpătură; lărgimea epifizei inferioare = (61) mm;
- metatars cu epifiza superioară = 49mm lărgime și cu o parte mare a diafizei ce prezintă urme de lucru (lovire și șlefuire);
- cinci falange I de diverse mărimi, unele mai masive, altele mai gracile, având lungimile 51, 54, 57, 57, 63 mm, toate epifizate deci aparținând unor indivizi de peste 1,5 ani; cea mai masivă are pe diafiză trei tăieturi oblice;
- trei falange II gracile, cu lungimile de 36, 37, 37mm provenite poate de la același individ, de peste 1,5 ani;
- două falange III, una întreagă cu lungimea plantară = 56mm și lărgimea suprafeței articulare = 20mm, iar alta, de asemenea gracilă, dar fragmentară.

Am lăsat la urmă un număr de nouă metapodale întregi, cinci metacarpe și patru metatarse, de o importanță aparte, la care am executat multiple măsurători, am calculat indici și a fost posibilă aflarea sexului și a înălțimii la greabăn.

Tabelul nr. 1
Măsurătorile pe metapodale (în mm)

	Metacarpe					Metatarse			
	1	2	3	4	5	1	2	3	4
Lungime max.	175	181	(184)	185	202	205	228	228	230
Lărg. epif. super.	48	57	57	44	56	41	51	44	47
Lărg. epif. infer.	50	58	-	54	57	51	54	53	55
Lărg. min. diafiză	24	35	34	30	30	26	30	27	28
Indice superior	27,42	31,50	30,97	23,78	27,72	20,00	22,36	19,29	20,43
Indice inferior	28,57	32,05	-	29,18	28,25	24,88	23,68	23,25	23,91
Indice diafizar	13,71	19,34	18,47	16,21	17,32	11,40	13,15	11,89	12,17
Sex	f	m	m?	f?	c	f	c	c	c
Înălțime la greabăn	105	115	116	111	124	109	125	125	126

Media pe sexe (cm): 3 femele: 108,33, 2 masculi: 115,50; 4 castrați: 125,33.

Se poate constata o repartiție oarecum normală pe sexe (unul dintre masculi era încă relativ tânăr, sub 2,5 ani), cât și faptul că vitele comute mari aveau o talie relativ medie, cu o variație individuală mai mare la femele, dar mică la masculi și castrați. Nu putem vorbi de o ameliorare rasială, în sensul modern al cuvântului, dar putem afirma, având în vedere situația din întreaga Europă medievală, că taurinele de la Botoșani apăreau mai rășărite decât media, pe această perioadă istorică. Este posibil că de aceea se cereau și la export, știut fiind că taurinele mari din Moldova erau cotate bine pe piața de la Danzig³. În lipsa unor fragmente de cepi de coame, cât și de porțiuni mai mari de craniu, nu a fost posibil de a stabili vreo dată referitoare de tipologie taurinelor, care însă, pentru Evul Mediu, nu mai este de acum prea importantă.

Pe al doilea loc, la o depărtare destul de mare de taurine, se află ovinele cu doar 10 resturi, printre care nu se găsește nici un os întreg, încât s-au putut executa foarte puține măsurători. Enumerăm și aici fragmentele găsite:

- un rest mic de craniu neural cu o parte a suturii fronto-parietale, după care s-a stabilit că el provine de la genul *Ovis*; sutura, încă deschisă, arată un individ relativ tânăr;
- un fragment de maxilar superior cu M^1 care este slab erodat, aproximându-se o vârstă de cam un an;
- un rest de ram orizontal de mandibulă, din stânga, la care s-au măsurat:

³ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*. Ediție bilingvă, București. 1973.

lungime dinți jugali =75mm, lungime molari =51mm, lungime M_3 =25mm; M_3 care apare mijlociu erodat, ne arată o vârstă de 4-5 ani;

- vertebrele atlas și axis, deteriorate, după care însă se poate spune că ambele aparțin genului *Ovis*; apofiza odontoidă este tăiată, și aflăm astfel că decapitarea s-a făcut tocmai la nivelul dintre cele două vertebre;

- două alte resturi de vertebre, un corp al unei dorsale, care are discul prins la acesta, stabilindu-se deci o vârstă de peste 4,5 ani, cât și doar un disc, încă neepifizat care arată că ar aparține unui alt individ de sub 4 ani;

- un fragment mic din corpul unui scapular;

- un rest având epifiza inferioară a unui humerus drept și la care s-au făcut măsurătorile următoare: lărgime epifiză inferioară =30mm și lărgimea suprafeței ei articulare =29mm; piesa aparține lui *Ovis*;

- diafiza din stânga a unui radius, tot aparținând lui *Ovis*.

Penuria resturilor, cât și gradul lor de fragmentare nu ne permite să dăm vreun detaliu privind tipologia ovinelor; în ceea ce privește talia, credem că nu era prea mică.

Cele mai puține resturi, dintre speciile domestice le au porcinele, doar șase resturi, pe care le trecem, de asemenea, în revistă:

- fragment din craniul neural, zona supracondilară;

- fragment din vertebră cervicală cu epifiza spinoasă;

- trei fragmente de humerus, două din ele cu epifiza inferioară neepifizată, ambele având deci ceva sub un an; o diafiză a aceluiași os, ruptă superior și inferior;

- radius cu epifiza superioară tăiată oblic, secționare la scoatere – vârsta de peste un an;

Despre porc putem spune doar că apare nu prea masiv.

În afară de cele trei specii domestice, s-a mai găsit doar un singur os provenind de la un mistreț și anume un calcaneu cu tuberul epifizat, deci un individ matur, având următoarele dimensiuni: lungime maximă =171mm, iar lărgimea maximă =30mm; aparține unui individ de talie obișnuită pentru această specie.

Tabelul nr. 2 – frecvența speciilor

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr.	%	Nr.	%
<i>Bos taurus</i>	62	78,48	10	62,50
<i>Sus domesticus</i>	6	7,60	2	12,50
<i>Ovis aries</i>	10	12,65	3	18,75
<i>Sus scrofa ferus</i>	1	1,27	1	6,25
Total	79		16	

III

Cunoscând datele de mai sus, vom evidenția pe baza lor (vezi și tabelul nr. 2 cu frecvența speciilor determinate) cel puțin unele dintre caracteristicile economiei animaliere a populației de târgoveți din Botoșaniul medieval. Considerăm că aceasta, era pe vremea lui Ștefan cel mare, formată din meseriași și mici negustori, la care se adăuga și o pătură subțire de slujbași și militari ce reprezentau stăpânirea în acest oraș, care va deveni cel al Doamnei voievodatului, aceștia din urmă având rolul de a aduna

dările și de a păstra liniștea și bunăstarea târgului.

O necesitate, ce apare la prima vedere banală, era aceea ca întreaga populație să-și asigure „pâinea” pentru care se rugau oamenii în fiecare dimineață lui Dumnezeu. Este aproape sigur că multe din familiile ce alcătuiau populația târgului posedau și un teren extra- sau intravilan (încă în perioada interbelică din secolul trecut, aproape 20% din locuitorii orașului Botoșani se mai ocupau cu agricultura luată în sensul ei larg), pe care-l cultivau pentru a avea „bucate” pentru ei, dar și pentru animalele pe care, cu siguranță, le creștea fiecare gospodărie. Prin aceste animale se asigurau necesitățile de proteine animale cât și cea mai mare parte din grăsimi, însă polizaharidele și doar unele grăsimi și unele proteine erau obținute prin intermediul vegetalelor. Este astfel sigur, că numai o parte relativ mică din necesitățile de hrană ale populației târgului era satisfăcută prin cumpărarea de alimente de la țărani. Se cunoaște faptul că exista și un imas al târgului (încă în perioada interbelică se păstra un mare imas al primăriei Botoșani, ce satisfăcea necesitățile de hrană ale vitelor orașenilor).

Având în vedere cele de mai sus, cunoscând și frecvența speciilor, putem afirma chiar de la început, că prin carnea taurinelor se acoperea cea mai mare parte a necesităților de proteine animale, aceasta luând în considerație și talia acestora, chiar dacă, doar cam jumătate din greutatea în viu putea fi folosită adecvat pentru hrana umană. Porcinele, și abia după ele ovinele (dată fiind talia lor mică), asigurau într-un grad destul de scăzut astfel de necesități. Acest lucru apare încă și mai evident dacă luăm în considerație faptul că taurinele, prin femele, contribuiau și cu laptele lor la mărirea cotei ce le aparținea în acoperirea necesităților în proteine. De asemenea, prin lapte, cât și derivatele acestuia, comutele mari concureau cu porcinele la asigurarea de grăsimi animale.

Se știe că animalele domestice au de obicei mai multe funcționalități. Fac excepție porcinele care se folosesc doar pentru a satisface necesitățile alimentare așa cum o arată clar și vârsta de sacrificare. Ele au avantajul că se cresc destul de ușor, sunt prolifiche și prin sacrificare, comparativ cu taurinele și ovinele, dau o cotă mai înaltă, în jur de 70%, de carne și grăsime din greutatea vie. Totuși, acestea, așa cum arată și datele din tabelul nr. 2, nu erau însă agreate din plin de populație, fiind astfel evident așezate pe un loc doi, cu mult mai jos decât vitele comute. Acestea din urmă erau folosite, însă, mai întâi în alte scopuri și doar, după necesități, prin sacrificare la asigurarea de hrană animală. Ca funcționalitate de prim ordin, considerând că avem a face cu o populație umană orășenească, atât taurinele cât și ovinele, așa cum am mai amintit, erau ținute pentru a furniza laptele ca alare, dar și ca produse ce se execută prin prelucrarea sa. Prin castrați (boi), comutele mari erau folosite pentru tracțiune (alături de cabaline) și chiar la munci agricole, iar ovinele la „producerea” de lână. Faptul că aceste folosințe primare erau preponderente ne este oglindită și de vârstele de sacrificare ale comutelor mari și mici.

Materialul osos determinat mai vine să arate încă un fapt ce trebuie pus în evidență și anume: lipsa resturilor de cal. Dacă acesta ar fi fost sacrificat și folosit ca hrană pentru om, este imposibil ca măcar unul, două fragmente osoase ale sale să nu fi apărut în cadrul materialului studiat, chiar dacă acesta este în cantitate mică, dar reprezintă însă precis resturi menajere. Este astfel clar, că nu se folosea carnea de cal, păstrându-se cu rigoare „tabu”-ul moștenit, prin biblie, de la iudei de a nu mânca acele animale cu copita nedespicăta.

În afară de creșterea animalelor și folosințele lor, restul aparținând mistrețului vine să arate că se practica și vânatoarea, ce avea însă o importanță economică cu totul minoră (1,27% din fragmente și 6,25 din indivizii prezumați – vezi și tabelul nr. 2). Se pune și aici o problemă destul de importantă: cine a executat vânarea mistrețului:

târgoveții ca atare sau cineva din „aparatul de stat” civil sau militar? Dacă prima ipoteză este cea reală înseamnă că și oamenii simpli aveau posibilitatea să doboare acele specii „nobile”, mistrețul fiind una dintre ele; se știe că, de obicei, în Evul Mediu asemenea drepturi aveau doar cei sus puși și mai ales conducătorii respectivului stat. Este posibil însă ca animalul să fi fost doar braconat de cineva din vulg.

Tot legat de economia animalieră trebuie amintit faptul că, prin sacrificare sau doborâre, toate mamiferele dădeau, în afară de carne și eventual grăsimi și o serie de produse secundare de primă importanță: coarne, oase, piei, blană, unele organe moi, pigmenti de origine animală etc. folosite din plin, de asemenea, pentru necesități umane, altele decât hrana. Mai mult chiar, târgoveții prin meseriașii de diferite branșe, aveau tocmai rolul de a transforma aceste produse în bunuri diverse, nu numai pentru locuitorii orașului ci și a celor ce alcătuiau hiterlandul târgului.

În ceea ce privește caracteristicile ambientale ale zonei târgului Botoșani din secolul XV, considerăm că ele difereau față de cele actuale, mai ales prin faptul că pădurile de foioase ocupau un spațiu mult mai larg, întrucât defrișarea lor puternică nu începuse încă; credem că ele se refăceau în mod natural, fără vreo planificare de către om, indicile demografic uman fiind cu mult mai scăzut decât actualmente. Odată cu restrângerea pădurii a dispărut, de pe o zonă întinsă a județului Botoșani, mistrețul, el fiind însă oarecum frecvent în partea sud vestică dar și nord vestică a acestuia, unde și azi există păduri bine închegate. Desigur că mediul păduros avea o influență benefică asupra climei dar și a hidrologiei spațiului respectiv.

L'étude des restes faunistiques trouvés par des fouilles archéologiques dans la ville de Botoșani, datés la deuxième partie du XVème siècle (la regne d'Etienne le Grand)

Résumé

La ville de Botoșani se trouve au NE de la province de Moldavie dans la „Plaine de Jijia”; elle est la capitale du département avec la même nom.

Les restes osseux trouvés appartiennent aux mammifères: les taurins (*Bos taurus*), les ovins (*Ovis aries*), les porcins (*Sus domesticus*) et le sanglier (*Sus scrofa ferus*) – voir le tableau 2 avec leurs fréquence. On présente les restes de chaque espèce et on fait une étude morphoscopique et aussi biométrique (texte et tableau 1). Dans le troisième chapitre on discute sur l'importance économique des espèces.